



IOK/1486/2024

11.3.2024

Viite: E 58/2023 vp Valtioneuvoston perusmuistio: Suomen avaintavoitteet EU-vaalikaudelle 2024–2029

Asia: Ihmisoikeuskeskuksen kirjallinen lausunto tulevaisuusvaliokunnalle

Yleistä

Ihmisoikeuskeskus kiittää mahdollisuudesta antaa kirjallinen lausunto Suomen EU-avaintavoitteista tulevaisuusvaliokunnalle. Ihmisoikeuskeskus on itsenäinen ja riippumaton perus- ja ihmisoikeustoimija, joka toimii hallinnollisesti eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian yhteydessä. Ihmisoikeuskeskus ja sen ihmisoikeusvaltuuskunta muodostavat yhdessä eduskunnan oikeusasiamiehen kanssa Suomen kansallisen ihmisoikeusinstituution (NHRI), jolla on kansainvälisesti tunnustettu asema.

Ihmisoikeuskeskuksen yhtenä lakisääteisenä tehtävänä on osallistua perus- ja ihmisoikeuksien edistämiseen ja turvaamiseen liittyvään eurooppalaiseen ja kansainväliseen yhteistyöhön. Se on aktiivisesti mukana esimerkiksi kansallisten ihmisoikeusinstituutioiden eurooppalaisessa verkostossa (ENNHRI). Ihmisoikeuskeskuksen johtaja toimi ENNHRI:n puheenjohtajana helmikuun 2024 loppuun saakka.

Ihmisoikeuskeskus tarkastelee lausunnossaan erityisesti sitä, miten perus- ja ihmisoikeudet ja oikeusvaltioperiaate on huomioitu tietyissä Suomen EU-pääprioriteeteissa.

Perus- ja ihmisoikeudet sekä oikeusvaltioperiaate EU:n toiminnan perustana

Valtioneuvoston perusmuistiossa todetaan demokratian, oikeusvaltioperiaatteen sekä perus- ja ihmisoikeuksien olevan Euroopan unionin kaiken toiminnan perusta. Tämä on kirjattu Euroopan unionista tehdyn sopimuksen 2 artiklaan, jossa unionin perustana oleviksi arvoiksi luetellaan ihmisarvon kunnioittaminen, vapaus, kansanvalta, tasa-arvo, oikeusvaltio ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen, vähemmistöjen oikeudet mukaan luettuina. Sopimus Euroopan unionista on yksi EU:n perussopimuksista ja osa EU:n primaarioikeutta. Toinen tärkeä oikeudellisesti sitova instrumentti on EU:n perusoikeuskirja, joka on osa EU:n perussopimuksia ja siten EU:n ”perustuslakia”. Perusoikeuskirjalla turvataan laaja-alaisesti yksilön oikeuksia ja vapauksia (kansalais- ja poliittiset oikeudet, taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet sekä moderneiksi luokitellut oikeudet ja periaatteet, kuten henkilötietojen suoja ja ympäristönsuojelu) EU-oikeuden soveltamisalalla. Se velvoittaa EU:n toimielimiä ja virastoja, kuten myös jäsenvaltioita silloin, kun ne toimivat unionin oikeuden alalla. Lisäksi EU:n sekundaarioikeuteen sisältyy lukuisia EU:n asetuksia ja direktiivejä, jotka suojaavat perusoikeuksia – näistä esimerkkeinä yleinen tietosuoja-asetus, yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa koskevat direktiivit sekä rikosten uhrien oikeuksia koskeva uhridirektiivi.

Keskus pitää tärkeänä, että EU-avaintavoitteita koskevassa Suomen kannassa mainitaan perusoikeus- ja demokratiapolitiikan pitkäjänteinen kehittäminen sekä oikeusvaltioperiaatteen ja sukupuolten tasa-arvon edistäminen EU:ssa, kuten myös tuki EU:n liittymiselle Euroopan ihmisoikeussopimukseen. Tällä hetkellä perus- ja ihmisoikeuksia, oikeusvaltioperiaatetta ja demokratiaa kyseenalaistetaan monin tavoin. Useissa Euroopan maissa on tehty heikennyksiä oikeusvaltion keskeisiin rakenteisiin. Tuomioistuinten riippumattomuutta on heikennetty ja kansalaisyhteiskunnan ja ihmisoikeustoimijoiden toimintaedellytyksiä kavennettu. Samalla perus- ja ihmisoikeuksiin linkittyvä EU-sääntely on lisääntynyt ja lisääntymässä. Olisikin toivottavaa, että perus- ja ihmisoikeudet sekä oikeusvaltioperiaate näkyisivät selkeämmin myös Suomen pääprioriteeteissa. Ihmisoikeuskeskus käsittelee alla muutamia näistä.

Kokonaisturvallisuus ja vahvempi Eurooppa

Kokonaisturvallisuus ja vahvempi Eurooppa -prioriteetin alla todetaan muun muassa, että ”Suomi korostaa tarvetta vahvistaa unionin kriisinsietokykyä eli kokonaisvaltaista ja laaja-alaista varautumista mahdollisiin tuleviin kriiseihin ja hybridiuhkiin.” Lisäksi todetaan Suomen tavoitteena olevan, ”[...] että kokonaisturvallisuuden vahvistamiseksi määriteltäisiin konkreettisia EU-tason tavoitteita sekä unionille että jäsenmaille.” Kokonaisturvallisuutta hahmotetaan muistiossa erityisesti teknologiakyvykkyyden ja puolustuksen kehittämisen ja maatalouden turvaamisen kautta. Oikeus- ja lainvalvontaviranomaisten toimintaedellytyksiä puolestaan halutaan kehittää rikollisuuden torjumiseksi ja ennaltaehkäisemiseksi. Perusoikeuksien tai oikeusvaltioperiaatteen vahvistamista ei mainita prioriteetin yhteydessä ainakaan suoraan.

Ihmisoikeuskeskus julkaisi syksyllä 2023 selvityksen ennakkoinnista ja ihmisoikeuksista yhteiskunnan murrosaikana.¹ Siinä käsitellään ihmisoikeustoimijoiden kohtaamia uhkia, joihin varautumalla voidaan vahvistaa toimijoiden muutosjoustavuutta ja riippumattomuutta. Selvitys hahmottelee myös erilaisia vuodelle 2040 sijoitettuja ihmisoikeusskenaarioita. Kansallisten ihmisoikeustoimijoiden lisäksi selvitys kytkeytyy yksilötasoon, oikeusvaltiotakenteisiin, kansalaisyhteiskuntaan ja kansainväliseen yhteistyöhön varautumisen ja resilienssin vahvistamisen osalta. Keskus on osana ennakkointiin ja varautumiseen liittyvää työtään todennut, että ihmisoikeudet, oikeusvaltio ja demokratia ovat yhteiskunnan arvoperusta, jolle turvallisuutta, kriisinkestävyttä ja luottamusta rakennetaan.

Ihmisoikeuskeskus haluaa myös muistuttaa, että toimilla, joilla vastataan erilaisiin kriiseihin ja tähdätään turvallisuuden lisäämiseen, on vaikutuksia perus- ja ihmisoikeuksiin. Suomessa ja muissa EU:n jäsenmaissa viime vuosina merkittäviä perus- ja ihmisoikeusvaikutuksia on ollut esimerkiksi koronapandemialla sekä Venäjällä hyökkäyksellä Ukrainaan. Vaikutukset ovat kohdistuneet erityisesti haavoittuvassa asemassa oleviin ihmisiin. Suomessa koronapandemian aikaisilla vierailukielloilla rajoitettiin palvelutaloissa ja muissa sosiaalihuollon asumisyksiköissä asuvien oikeutta perhe-elämään ja henkilökohtaiseen vapauteen.² Niin ikään Suomen itärajan sulun yhteydessä ovat olleet esillä vaikutukset palautuskiellon toteutumiseen sekä turvapaikan hakemista ja perhe-elämää koskeviin oikeuksiin.

Ihmisoikeuskeskus haluaakin korostaa, että Suomen turvallisuuspoliittisia linjauksia – olipa kyse kansallisesta tai EU-tasosta – ei voi pitää erillään perus- ja ihmisoikeuksien tai oikeusvaltioperiaatteen toteutumisesta. Linjausten vaikutuksia perus- ja ihmisoikeuksiin on arvioitava, jotta päätöksiä voidaan tehdä monipuoliseen tietoon perustuen. Kokonaisturvallisuusajattelussa ja kokonaisvaltaisessa varautumisessa on edistettävä monialaista yhteistyötä esimerkiksi turvallisuusviranomaisten, teknologiatoimijoiden, kuten myös perus- ja ihmisoikeusasiantuntijoiden kesken. Ihmisoikeuskeskus pyrkii omalta osaltaan tukemaan ja edistämään ennakkointia ja sen osallisuutta ihmisoikeusyhteistyössä sekä rakentamaan yhteyksiä kansallisiin ennakkointiverkostoihin. Lisäksi se osallistuu ihmisoikeusennakkoinnin kehittämiseen myös eurooppalaisella tasolla.

Kokonaisturvallisuutta koskevan pääprioriteetin yhteydessä mainitaan myös Suomen tuki Ukrainalle. Ihmisoikeuskeskus katsoo, että avainkysymyksiä Ukrainan tukemisessa tulevat olemaan sotarikosten dokumentointi, pakolaisten vastaanotto, tuki ihmisoikeustoimijoille, kuten Ukrainan ihmisoikeusvaltuutetulle sekä oikeusvaltion ja demokratian vahvistaminen osana jälleenrakentamista.

¹ Ihmisoikeuskeskuksen selvitys ihmisoikeusennakkoinnista, resilienssistä ja varautumisesta yhteiskunnan murrosaikana (2023):
https://bin.yhdistysavain.fi/1586428/DDerLDqf4g2ibosFmPVY0_MiIn/Ihmisoikeusennakointi%20selvitys%202023.pdf

² Ks. esim. apulaisoikeusasiamiehen ratkaisu EOAK/3847/2020:
<https://www.oikeusasiamies.fi/r/fi/ratkaisut/-/eoar/3847/2020>.

Muuttoliikkeen hallinta

Muuttoliikkeen hallinta -pääprioriteetin yhteydessä valtioneuvoston perusmuistiossa todetaan, että "[...] Suomi noudattaa muuttoliikepolitiikassa ihmisoikeus- ja muita kansainvälisiä sopimuksia, EU-lainsäädännön velvoitteita ja oikeusvaltioperiaatetta." Samassa yhteydessä mainitaan erilaiset EU-tason toimet ja aloitteet, joita Suomi pyrkii edistämään. Näitä ovat muun muassa turvapaikkaprosessin ja kansainvälisen suojelun tarjoaminen turvallisiksi luokitelluissa kolmansissa maissa sekä sellaisen mekanismin käyttöönotto, jonka myötä esimerkiksi välineellistetyin maahantulon tilanteessa turvapaikkahakemusten käsittely voitaisiin keskeyttää, mikäli valtion suvereniteetti on vaarassa toisen valtion vihamielisten toimien vuoksi.

Ihmisoikeuskeskuksella ei ole tietoa siitä, millä tavoin nämä toimet ja aloitteet toteutettaisiin niin, että ne olisivat yhdenmukaisia Suomen kansainvälisten ja EU-lainsäädännön velvoitteiden kanssa. Keskus haluaa muistuttaa, että EU-oikeuden säännös tai EU-oikeuden soveltamisalaan kuuluva kansallinen laki ei saa olla ristiriidassa EU:n perusoikeuskirjan kanssa.³ On myös olemassa EU-tuomioistuimen (EUT) oikeuskäytäntöä, joka tulisi ottaa muuttoliikkeen hallintaa koskevia toimenpiteitä suunniteltaessa huomioon. EUT on esimerkiksi Liettuaa koskevassa ennakkoratkaisussaan todennut, ettei vetoaminen yleisesti uhkaan, jonka kolmannen maan kansalaisten joukoittainen maahantulo aiheuttaa yleiselle järjestykselle tai sisäiselle turvallisuudelle, oikeuta sellaista kansallista säännöstä, jonka perusteella jäsenvaltiossa laittomasti oleskelevalta kolmannen maan kansalaiselta evätään tosiasiallisesti oikeus tehdä kansainvälistä suojelua koskeva hakemus kyseisen jäsenvaltion alueella.⁴

Susan Villa
Johtajan sijainen

Elina Hakala
Asiantuntija

³ Ks. EU:n perusoikeuskirjan 51 artiklan 1 kohta sekä oikeusministeriön muistio EU:n perusoikeuskirjan tulkinnasta ja soveltamisesta (2020):
<https://oikeusministerio.fi/documents/1410853/4734373/EUROOPAN+UNIONIN+PERUSOIKEUSKIRJAN+TULKINTA+JA+SOVELTAMINEN.pdf/b388bdd9-0740-e783-ebe8-e0c307b0eb23/EUROOPAN+UNIONIN+PERUSOIKEUSKIRJAN+TULKINTA+JA+SOVELTAMINEN.pdf?t=1638200961820>

⁴ Euroopan unionin tuomioistuimen ennakkoratkaisu C-72/22 PPU.